

БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙНО ПРАВО ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ 25 ГОДИНИ – РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

гл. ас. д-р Анна Свободенова Чолакова
Бургаски свободен университет

THE FAMILY LAW IN BULGARIA OVER THE LAST 25 YEARS – DEVELOPMENT AND PERSPECTIVES

Assist. Prof. Anna Svobodenova Cholakova, PhD
Burgas Free University

Анотация: *статията разглежда развитието на семейното право в РБ през последните 25 год.: ТР №2 от 2001г. на ВКС, реформата в уредбата на осиновяването от 2003г., СК от 2009г. Втората част е посветена на перспективите в развитието на нормативната уредба: въпросът за фактическото съпружеско съжителство, сурогатното майчинство, законната раздяла и др.*

Abstract: *the article reviews the development of the family law in Bulgaria since democratic reforms in 1990. The emphasis on the Family Code came into force in 2009 is made. The second part of the article is dedicated to the perspectives of the future legislation: issues of the factual marriage, surrogate motherhood, legal separation.*

Ключови думи: *развитие на българското семейно право, Семейен кодекс от 2009 г., фактическо съпружеско съжителство, сурогатно майчинство, законна раздяла.*

Key words: *development of the Bulgarian family law, Family Code came into force in 2009, factual marriage, surrogate motherhood, legal separation.*

1. Развитие на българското семейно право след 1990 г.

Настоящият доклад съдържа две тематично обособени части. В първата са посочени основните моменти от развитието на българското семейното право през последния четвърт век. Втората част има за цел да очертае основните области на възможна законодателна промяна в близко бъдеще.

Началото на разглеждания период съвпада с политическите и икономическите промени в страната ни от началото на 90-те години. Към този момент семейните отношения се регулират от втория Семейен кодекс /СК от 1985 г. – отм. В началото на прехода от социализъм към пазарна икономика у нас семейното законодателство остава незасегнато от интензивния законодателен процес. Във фокуса на нормотворческата дейност в областта на частното право са реституционните закони и поетапното възстановяване на търговското право. Основа за това е Конституцията на РБ от 1991 г., която възбужда частната собственост и свободната стопанска инициатива.

Семейните отношения са поставени в една нова икономическа и обществено-политическа среда, но под действието на нормативна уредба, създадена преди прехода – през 1985 г. – откогато е завареният СК. Налага се изводът, че обективното СП на РБ изостава от социално-икономическата реалност¹. Семейно-правните норми,

¹ Матеева, Ек. Семейно право на РБ., С., 2010, стр.37.

създадени в условията на централизирана социалистическа икономика с характерното ограничаване на частната собственост, са „неадекватни“ на динамично променящите се обществени отношения. Конституцията на НРБ от 1971 г. и Закона за собствеността на гражданите /ЗСГ/ от 1973 г. силно ограничават частната собственост, която се свежда до притежанието в рамките на едно семейство на един жилищен имот, един вилен имот и дребни средства за извършване на занаятчийска или селскостопанска дейност.

Още в първата декада на прехода /от 1990 до 2000г./ в резултат на новоприетото реституционно и търговско законодателство изграждането на пазарна икономика набира скорост. Закономерно, обемът и съставът на имуществото на физическите лица в РБ значително се променя. За първи път от 1945г. гражданите на РБ имат право да притежават търговски предприятия /по чл.15 от ТЗ/, дялове и акции от търговски дружества, ликвидационни дялове и др. Частната стопанска инициатива в този период се извършва предимно под правната форма на едноличен търговец – ЕТ. ЕТ не е отделен субект на правото и не притежава обособено имущество. Фигурата на ЕТ се разглежда като физическо лице с разширена правосубектност: ЕТ притежава търговско предприятие, в което е отделена неговата търговска дейност.

В съдебната практика от 90-те години често се срещат случаи, при които се поставя въпросът влизат ли в състава на съпругеската имуществена общност /СИО/ вещните права и паричните влогове, придобити от съпруг – ЕТ или съпруг – неограничено отговорен съдружник в събирателно или командитно дружество, по време на брака. Нормативната уредба преди СК от 2009 г., която се прилага към момента, не регулира този въпрос. Това налага по тълкувателен път да се изведе правило, което да се прилага спрямо многобройните случаи в практиката. Така се стига до приемането на ТР №2 от 2001г. на ВКС, което чрез корективно тълкуване на разпоредбите на чл.20, ал.2 и чл.19, ал.3 от СК от 1985г. – отм., установява няколко задължителни правила с голямо практическо значение до влизането в сила на новия кодекс през 2009 г. На първо място, тълкувателният акт изключва от презумпцията за съвместен принос по чл.19, ал.3 СК от 1985г. – отм. придобитото през време на брака от ЕТ, когато то е резултат от упражняваната от него търговска дейност. ТР №2 от 2001г. приема, че това е лично имущество на съпруга – едноличен търговец, ако същото е включено в състава на неговото търговско предприятие. В съответствие с променящите се икономически условия е изведено и друго правило в тълкувателния акт: по-голям дял от прекратена поради развод СИО може да бъде определен за съпруг – ЕТ, когато доходът от търговската му дейност надхвърля значително приноса на другия съпруг, формиран от вложените средства, труд, работа в домакинството, грижа за децата и други форми на принос.

Цитираното тълкувателно решение се оценява като особено значимо в развитието на съвременното семейно право на РБ.² Изводите, достигнати в него впоследствие са залегнали в нормативните разпоредби на СК от 2009 г.

През 90-те години на 20-ти век в РБ се наблюдава интензивен законодателен процес във всички области на правно регулиране с тенденция за кодифициране на нормативната уредба. Развиват се и нови отрасли на правото. Постепенно се обновява частно-правното законодателство. На фона на посочените промени се забелязва изоставане в реформата на българското СП. Наред с вътрешно-политическите преобразувания се променя и външната политика на страната ни. РБългария ратифицира ре-

² Сталев, Ж., Цанкова, Ц. Забележително тълкувателно решение на ВКС., Юбилеен сборник в памет на проф. В.Таджер., С., 2003.

лица международни договори със значение за личното и семейно право, като Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи, Конвенция за правата на детето, ратифицирана от РБ през 1991 г., Хагска конвенция за защита на децата и сътрудничество в областта на международното осиновяване от 1993 г., Европейска конвенция за признаване и изпълнение на решенията за упражняване на родителски права и др. Изброените актове, освен че определят посоката на последващото развитие на българското семейно право, са и негови преки източници по силата на чл.5, ал.4 от Конституцията на РБ.

Друг фактор от външнополитически характер, обусловил тенденциите в развитието на вътрешното ни право, е членството на РБ в съвета на Европа от началото на 90-те години и присъединяването към Европейския съюз от 01.01.2007г. Приложими правни актове на Европейския съюз към семейно-правните отношения са: Регламент № 2201/2003/ЕО на Съвета на ЕО от 2003г. относно компетентността, признаването и изпълнението на съдебни решения по брачни дела и делата, свързани с родителската отговорност и Регламент №4/2009/ЕО на Съвета на ЕО от 2008 г. относно компетентността, приложимото право, признаването и изпълнението на съдебни решения и сътрудничеството по въпроси, свързани със задължението за издръжка. Регламентите на ЕС са непосредствено приложими на територията на всички държави-членки на Общността и нормите им имат директен ефект.

Вследствие на поетите международно-правни ангажменти се стига до промени във вътрешното ни законодателство. Необходимостта от съобразяване с нормите на Конвенцията за правата на детето /КПД/, води до приемане на Закона за закрила на детето /ЗЗДет/ през 2000г. и подзаконовите актове по неговото прилагане. Със ЗЗДет се установяват публично-правни мерки, които имат за цел да гарантират закрилата на децата в РБ в съответствие с осъвременените стандарти на развитите общества. Основни принципи на закрила, закрепени в закона, са: осигуряване най-добрия интерес на детето /чл.3 КПД и чл.3, т.3 ЗЗДет/, зачитане и уважение личността на детето, отглеждане на детето в семейна среда /чл.3, т.2 и §1, т.7 ЗЗДет/, незабавност на закрилата, осигурена чрез бърз съдебен ред /чл.3, т.8 ЗЗДет и чл.28, ал.3 от ЗЗдет/. Основни права на детето, установени със ЗЗДет, са право на информиране и консултиране /чл.13/, право на участие и изслушване в съдебни и административни производства, когато се засягат права или интереси на дете /чл.15/. За изпълнение на задълженията, установени в закона, се изгражда структура от специализирани органи с местна и национална компетентност.

Като логическо продължение на горното обновяване на законодателството и на ратификацията от РБ през 2002г. на Хагската конвенция за защита на децата и сътрудничеството в областта на международното осиновяване /от 1993 г./, през 2003 г. следва значимо изменение в уредбата на осиновяването. Приемането на нов кодекс изостава и затова промяната се извършва със Закон за изменение и допълнение на СК /обн. ДВ, бр.63 от 2003г./ . Това е най-същественото изменение в периода на четвърт-вековното действие на СК от 1985г. Промени са внесени в разпоредбите на чл.49-67 от кодекса, както и в уредбата на международното осиновяване. Натрупаният практически опит по прилагане на изменената през 2003 г. нормативна уредба на осиновяването служи като основа за усъвършенстване на съответните разпоредби, залегнали в новия СК от 2009г. Като резултат са подобрени правилата, регулиращи административната фаза в производството по пълно осиновяване /вписването в регистрите на деца и на осиновители за пълно осиновяване/, съкращават се сроковете за осиновителните процедури, прецизират се критериите за определяне на подходящ осиновител, усъвършенстват се разпоредбите, касаещи международното осиновяване и др.³

³ Матеева, Ек. Цит. съч., стр. 40.

Безусловно най-значимият правен акт в развитието на българското СП през последните 25 години е приемането на новия СК от 2009г. Въпреки забавянето на цялостната реформа в сравнение с другите дялове на частното право, считаме, че то е било неизбежно. Правната регламентация на семейните отношения е обусловена в много голяма степен от разбирането за морал на обществото, от социо-културните му особености, от демографската политика – ценности, които са подложени на постепенно преосмисляне вследствие на икономическите и обществено-политическите реформи в РБ след 1990 г.

Новият СК е нормативната основа за значима промяна в семейно-правните отношения. Поради принципно новите положения в нормативния акт, той се определя като „Кодекс на съгласието и особената закрила на децата”.⁴ Уредбата на имуществените отношения между съпрузите е либерализирана, като са предвидени няколко алтернативни режима и за първи път у нас правно е регламентиран институтът на брачния договор, осъвременена е уредбата на развода и осиновяването, развита е уредбата на припознаването, създадена е много по-детайлна уредба на отношенията родители-деца.

Освен промяна във философията и в конкретните правила на кодекса е направено значително изменение в структурата на нормативния акт: брачното право цялостно систематизирано в първите пет глави, уредбата на осиновяването – вътрешно и международно – е обединена и систематизирана.

Едно от най-значимите изменения в СК от 2009 г. е заместването на единствено възможния императивен режим на имуществените отношения между съпрузите с диспозитивна правна уредба. Изрично е предвидена правна възможност за избор между два законово установени режима – режим на общност и режим на разделност, или сключване на брачен договор /чл.18 СК 2009/. С договора партньорите могат да уговорят конкретни права и задължения във връзка с имуществото, което притежават, издръжката помежду им, имуществените задължения спрямо децата и др. в съответствие с тяхната съгласувана воля. Тук обаче е необходимо да уточним, че свободата на договаряне е ограничена от разпоредбите в чл.38 СК. По-гъвкавата диспозитивна уредба е едно от средствата за превенция на конфликти между страните в семейните отношения. Гъвкавата нормативна уредба отговаря по-адекватно на обществените потребности на хората в изменената социална и икономическа среда.

Промяна се наблюдава и в уредбата на отношенията между родителите и техните ненавършили пълнолетие деца. Нормативната уредба е детайлизирана. Принципиите за съгласувано решаване на всички аспекти на семейните отношения, както и по-високата мяра на защита на децата, са имплементирани в разпоредбите на глава девета от кодекса.

2. Перспективи пред развитието на българското семейно право.

Неразделна част от развитието на българското семейно право през последния четвърт век представляват и някои нереализирани законодателни предложения. Дискусията по тях все още не е излязла от фокуса на правната мисъл и те определят някои от перспективите пред семейното ни право. Големият кръг обществени отношения, които попадат в дефиницията „семейни отношения” /чл.1 СК/ е предпоставка за широк спектър правни проблеми, който се очертава. Тяхното естество вече не се свежда само да лични неимуществени права и задължения, присъщи на епохата пре-

⁴ Цанкова, Ц. Новият Семейен кодекс – кодекс на съгласието и на особената закрила на децата., Общ. пр., 2009/7.

ди 1990 г. Променящият се дух на обществените нагласи налага и в семейните отношения нова тенденция.

В настоящата разработка ще бъдат разгледани само най-значимите въпроси, обсъждани като възможна промяна в националното ни законодателство.

Най-съществено място сред обсъжданите *de lege ferenda* въпроси заема фактическото съпружеско съжителство. Проектът за СК от 2008 г. посвещава няколко разпоредби на явлението, определяно като неформален, доброволен и траен личен съюз за съвместен живот между мъж и жена, който за разлика от брака „не се конституира, а се констатира“³³. Основната идея на вносителите на законопроекта е да се гарантира установяване на произхода на родените от такова съжителство деца като се разшири приложното поле на презумпцията за бащинство спрямо фактическия партньор на майката. Идеята е по този начин да отпадне необходимостта от припознаване, представено на свободната волята на бащата. В последните години статистиката отчита голям брой деца, родени извън брак.

Въпреки усилията на създателите на законопроекта на нов СК да аргументират потребността от уредба на фактическото съпружеско съжителство и неговите правни последици, в окончателния вариант на кодекса предложението не е прието. Нещо повече: последвалите изменения на СК не се връщат към посоченото обществено отношение. В крайна сметка, фактическото съжителство не прераства в юридически факт на семейното право у нас. Водеща причина е недоказаният ефект на замисления правен механизъм. Въпреки опитите на авторитетни български правници да поставят отново въпроса,³⁴ законодателят не е намерил за оправдано да стори това вече седем години от влизане в сила на новия СК.

Изводите, които могат да бъдат направени са, че за нуждите на семейното право уредбата на фактическото съпружеско съжителство не е достатъчно наложителна. Тя не гарантира установяване на произхода на децата, родени от такова съжителство. В други отрасли на правото неговото значение е безспорно, но това е предмет на друга дискусия. Така например, в областта на процеса /граждански, наказателен, административен/ правното значение на фактическото партньорство налага то да бъде установено като юридически факт със съответните правни последици.

Друг дебат, който се води в последните години е за необходимостта от нормативна уредба на сурогатното – заместващо майчинство³⁵. При този нетрадиционен способ за възпроизводство една жена, наречена „сурогатна/заместваща майка“, износва и ражда плода на друга жена – биологична майка на плода. Способът е узаконен в някои държави като Индия и Украйна, но ред развити страни като Австрия и Великобритания не го допускат. Повод за официална дискусия у нас е внесенният Законопроект за изменение и допълнение на СК №154-01-84, приет на първо гласуване в НС на 26.10.2011г. Поради прекратяване на мандата на 41-то НС обаче решаващото гласуване не се състои. Темата предизвиква с голяма острота ред въпроси от правно и морално естество. Правните проблеми, които възникват са, на първо място, в необходимостта от преразглеждане на установеното от хилядолетия положение, че майка е жената, родила детето /чл.60, ал.1 СК/ и на второ място, правната природа на договора за сурогатно майчинство и същественото съдържание на този договор.³⁶ Ос-

³³ Цанкова, Ц. Три предложения *de lege ferenda* за изменение и допълнение на СК. В сб. Семейните отношения в променящия се свят., С., 2014.

³⁴ Цанкова, Ц. Цит. съч.

³⁵ Цанкова, Ц. Пак там.

³⁶ Повече по въпроса вж.Цанкова, Ц. Цит.съч.

новните критики за узаконяване на сурогатното майчинство са отправени от Българската православна църква и в много голяма степен те могат да бъдат подкрепени.

Преди две години на правен форум у нас се постави въпросът за необходимостта от правна регламентация на института на „законната раздяла“.³⁷ Авторът застъпва тезата, че това би бил един бърз и ефективен способ за уреждане на последиците от настъпил разрыв между партньорите още по време на брака. Правните въпроси, които следва да се изясняват *de lege ferenda* са насочени към философията на института: дали ще служи за помиряване на съпрузите /опита на Холандия/, или за защита на социално по-слабия партньор /както е в Германия и Италия/, или при определени предпоставки ще може да се използва като алтернатива на развода /САЩ/. Друг принципиен въпрос за решаване е чий интерес следва да бъде защитен приоритетно при уреждане на последиците от законната раздяла – на децата или на съпрузите. Темата е интересна най-вече заради възможната алтернатива на развода – способ за прекратяване на брака, който е натоварен с много негативни представи в съзнанието на хората. При евентуалната разработка на проект за изменение и допълнение на СК в тази посока е много важно освен сравнително-правни аргументи, както е препоръчал цитираният автор, да се изследват значимите фактори от национално естество – обществено-икономическия и културния контекст, в който евентуално ще се прилага новият правен институт

Голямото разнообразие от обществени отношения, обхванати от предмета на семейното право, динамичното развитие на вътрешно-политическите и външно-политическите отношения пораждат постоянно нови предложения за усъвършенстване на нормативната уредба. Дали да отпадне тайната на осиновяването, дали да се допусне оспорване на припознаване от трети лица са само малка част от тях³⁸. Особено актуално в съвременния свят звучат правните проблеми във връзка с режима на пътуване на деца през границите на различни държави. Проблематиката е много широка, а нейното естество предполага някои от въпросите да звучат с особена острота. Едва ли могат да се предвидят всички въпроси, които дори в близко бъдеще ще влязат в дневния ред на законодателя и тази статия не би могла да бъде изчерпателна, а само да очертае някои от най-важните перспективи пред развитието на семейното право.

Литература

1. Матеева, Ек. Семейно право на РБ., София, 2010.
2. Марков, М. Семейно и наследствено право., Сиби., 2014.
3. Ненова, Л. Семейно право, нова редакция М.Марков, С., 2009, 2010.
4. Цанкова, Ц. Фактическото съпружеско съжителство. С., Фенея, 2000.
5. Цанкова, Ц., М.Марков, А.Станева, В.Тодорова. Коментар на новия СК, 2009 г.
6. Цанкова, Ц. Реформата в българското семейно право., Общество и право, 2007/1.
7. Цанкова, Ц. Новият СК – преглед на най-важните промени., Соб.пр., 2009/7.
8. Цанкова, Ц. За договора за партньорство при фактическото съпружеско съжителство., Соб.пр., 2006/8.
9. Семейните отношения в променящия се свят. Сборник статии от конференция, Сиби, 2014.

³⁷ Василев, Ив. Законната раздяла и в България? В сб. Семейните отношения в променящия се свят., С., 2014 г.

³⁸ Повече по тези въпроси вж. у Чолакова, А. в Конвенцията на ООН за правата на детето и действащата нормативна уредба на припознаването в СК на РБ. В Сборник от научна конференция на БСУ, 2015 г., том втори, стр. 375.